סימן יג

פדיון הבן באשה בעלת שני רחמים

פתיחה

רחם האשה מורכב משני חלקים נפרדים המתאחים בשבוע העשירי של יצירת הוולד למערכת אחת. תהליך זה נקרא 'איחוי ליטראלי' (lateral fusion). אם מסיבה כלשהי, התהליך מתאחר או נפגם, נוצר **'רחם כפול'** (Uterus didelphys) או **'רחם דו קרני'** (Bicornuate uterus) או **'רחם עם מחיצה'** (Septated uterus).

ב'רחם כפול' - שני החלקים לא התחברו כלל ונשארו כשתי מערכות נפרדות לחלוטין של הרחם, שלכל אחד מהם יש בנפרד צוואר רחם ותעלת לידה. שני רחמים אלו אינם מחוברים ביניהם. כעיקרון, אשה שיש לה רחם כפול יכולה להרות וללדת בכל רחם בנפרד, או אף משני הרחמים בו זמנית. אם כי יתכן, שתהרה ותלד את כל ילדיה מרחם אחד בלבד.

ב'רחם דו קרני' - היה איחוי חלקי של שני החלקים, וכך נוצר רחם שיש בתוכו מחיצה. בשונה מרחם רגיל שיש בו חלל אחד, ברחם 'דו קרני' קיים פיצול לשתי קרניים ומכאן שמו. לרחם מסוג זה צוואר אחד ותעלת לידה אחת.

'רחם עם מחיצה' - רחם אחד שמופרד עם מחיצה לכל ארכו, כולל צוואר הרחם ותעלת הלידה.

בחודש טבת תשע"ט, ילדה בישראל אשה בעלת רחם כפול, ילד שישי מרחם אחד, לאחר שחמשת ילדיה הקודמים נולדו מרחם שני. בעקבות לידה נדירה זו, נשאלו פוסקי ההלכה, האם הבן הנולד חייב בפדיון. מחד גיסא הוא ילד **שישי** ואינו בכור לאמו, מאידך גיסא הוא **הראשון** שנולד מהרחם השני ו'פוטר' את הרחם השני.

שורש הספק הוא, במה תלוי חיוב פדיון הבן - **ברחם**, וכאשר הבן פוטר את הרחם יש חיוב פדיון הבן, או **באשה**, שהבן הראשון שנולד ממנה הוא הבכור שחייב בפדיון הבן.

שאלה נוספת הפנה אלי ידידי רבי חיים יצחק פלדמן, רב בית החולים אסותא בתל אביב, אודות אשה שעברה מספר הפלות, ולאחרונה ילדה בן זכר. מתברר כי לאשה זו יש שני רחמים וכל ההפלות היו מרחם אחד, ולידת הבן היתה מהרחם השני - האם הבן חייב בפדיון.

הידיעה שיש לאשה שני רחמים, וכתוצאה מכך חלק מילדיה נולדים מרחם אחד וחלק מרחם אחר, התגלתה רק בשנים האחרונות - בעקבות המצאת מכשיר האולטרא-סאונד, המאפשר את הדמיית מבנה האיברים הפנימיים של האשה. נראה שמסיבה זו לא הובאה שאלה זו בפני הפוסקים בדורות הקודמים. אשר על כן עלינו לנסות למצוא לה מקורות חדשים, לדמות מילתא למילתא, לברר דבר ה' זו הלכה, ואת המעשה יורו המורים היושבים על מדין, והנני מציע בזה את אשר עלה במצודתי.

[במאמר המוסגר, אשה בעלת שני רחמים מתמודדת עם שאלות הלכתיות נוספות, לדוגמא: [א] כיצד תנהג בבדיקת הפסק טהרה ובבדיקות ז' נקיים כדי להיטהר לבעלה - האם עליה לעשות הפסק טהרה בשני מקומות. [ב]. האם יש איסור סירוס בהסרת אחד מן הרחמים, שהרי למעשה נשארה עם רחם אחד ככל אשה. לעיון בנושאים אלו ראה במאמרה של ד"ר חנה קטן (קובץ אסיא, קא-קב)].

• • •

בספרנו רץ כצבי - פוריות חלק א (סימן ז) עסקנו בנדון "אשה שהיה לה רחם ונתקלקל רחמה (והיא לא ילדה מעולם), וכרתו את הרחם, והשתילו רחם של אשה אחרת שלא ילדה מעולם, וילדה אותה אשה

רץ פדיון הבן באשה בעלת שני רחמים כצבי

בן, האם יעשו פדיון הבן לנולד מאותה אשה שהשתילו לה רחם של אשה אחרת". בהקשר זה נשאלתי על ידי ידידי רבי אלחנן פרינץ: "אשה ילדה בן בכור ואחר כך רחמה נתקלקל וכרתו את הרחם והשתילו לה רחם של אשה אחרת שלא ילדה מעולם, ושוב נולד לה בן בכור, האם יעשו לו פדיון הבן". אף שעסקנו כבר בסוגיא זו בעבר, אין בית המדרש ללא חידוש, ולקמן נוסיף לדון גם בזה.

• • •

מצות פדיון הבן

א. מצות פדיון הבן כתובה בתורה בשתי פרשיות:

• בחומש שמות (יג, ב) בפרשת בא: "קַדֶּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא". ובהמשך הפרשה (פסוק טו) נאמר: "וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פַּרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהֲרֹג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה, עַל כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַה' כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה".

• בחומש במדבר (יח, טו-טז) בפרשת קורח: "כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לְכָל בָּשָׂר אֲשֶׁר יַקְרִיבוּ לַיהוָה בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה יִהְיֶה לָּךְ אַךְ פָּדֹה תִפְדֶּה אֶת בְּכוֹר הָאָדָם וְאֶת בְּכוֹר הַבְּהֵמָה הַטְּמֵאָה תִּפְדֶּה, וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה בְּעֶרְכְּךָ כֶּסֶף חֲמֵשֶׁת שְׁקָלִים בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הוּא".

הרמב"ם פסק בהלכות ביכורים (פי"א ה"א) "מצות עשה לפדות כל איש מישראל בנו שהוא **בכור לאמו הישראלית** שנאמר כל פטר רחם לי, ונאמר אך פדה תפדה את בכור האדם". וכן נפסק בשלחן ערוך בהלכות פדיון הבן (יו"ד סי' שה סע' א) "מצות עשה לפדות כל איש מישראל בנו, שהוא בכור לאמו הישראלית, בחמש סלעים שהם ק"כ מעים, שהם שלשים דרהמים כסף מזוקק".

מי נחשב בכור לדיני פדיון הבן

ב. בדיני בכור מצאנו:

בכור לרחמים - הראשון שיצא מפתח הרחם [ולא 'יוצא דופן' שלא יצא מפתח הרחם].

בכור לוולדות - הוולד הראשון שנולד לאשה.

בכור לנחלה - הוולד הראשון לאביו.

בכור לזכרים - הבן הראשון שנולד לאשה.

במשנה בבכורות (פ"ח מ"ב) נחלקו חכמים ורבי שמעון, האם הנולד אחר יוצא דופן [שנולד בניתוח קיסרי ולא בלידה טבעית] הוא בכור, או לא: "יוצא דופן והבא אחריו [דרך רחם], שניהן אינן בכור לא לנחלה ולא לכהן. רבי שמעון אומר, הראשון לנחלה, והשני לחמש סלעים".

ומבואר בסוגיית הגמרא בבכורות (מז, ב) כי לדעת חכמים 'יוצא דופן', למרות שנולד ראשון, אינו בכור לנחלה, כי נאמר בפסוק "וילדו **לו**" ולמדו חז"ל "דרך לידה בעינן" (רש"י שם). ואינו חייב בפדיון הבן "פטר רחם בעינן", והיוצא דופן, לא יצא דרך הרחם. והטעם שהנולד אחריו בלידה טבעית אינו בכור לנחלה, כי "ראשית אונו בעינן" [ואילו וולד זה הוא שני לאביו]. ואינו חייב בפדיון הבן "קסבר, בכור **ל'דבר אחד'**, לא הוי בכור".

טעמו של רבי שמעון ש"הראשון לנחלה והשני לחמש סלעים", נתבאר בגמרא "דאמר תלד - לרבות יוצא דופן. והשני לחמש סלעים, קסבר בכור ל'דבר אחד' הוי בכור". ופירש רש"י: "בכור לדבר אחד, כגון זה שהוא **בכור לרחמים** ואינו **בכור לוולדות**, דהא הוה לו ולד זכר קודם לו". **בכור לרחמים**, הוא הוולד

הראשון שיוצא דרך **פתח** הרחם. **בכור לוולדות**, הוא הוולד הראשון שיוצא מהאשה, בין אם יצא מהרחם ובין אם יצא מהדופן.

לדעת חכמים, בכור שחייב בפדיון הבן הוא רק אם הוא בכור גם לרחמים וגם לוולדות. ולכן נולד אחר יוצא דופן אינו חייב בפדיון הבן, היות והוא בכור לרחמים ולא לוולדות, היות וכבר קדם לו היוצא דופן. ואילו רבי שמעון סבר שגם בכור ל'דבר אחד' הוא בכור. ולכן הבא אחר יוצא דופן הוא בכור, משום שהוא בכור לרחמים. אבל יוצא דופן, למרות שהוא בכור לדבר אחד, שהרי הוא בכור לוולדות, אינו חייב בפדיון הבן **משום שאינו 'פטר רחם'**, כפי שפירש רש"י: "אבל ראשון, אף על גב דבכור לדבר אחד הוא, דהא הוי בכור לוולדות ולזכרים, אפילו הכי לא הוי בכור, דבפטר רחם תלא רחמנא".

הרמב"ם בהלכות ביכורים (פי"א הט"ז) פסק להלכה כדעת חכמים: "יוצא דופן והבא אחריו כדרכו, שניהם פטורים, הראשון לפי **שלא יצא מן הרחם**, והשני מפני שקדמו אחר". וכן פסק השלחן ערוך (יו"ד סי' שה סע' כד) "יוצא דופן והנולד אחריו כדרכו, שניהם פטורים. הראשון, מפני שלא יצא מהרחם, והשני, מפני שקדמו אחר".

נמצאנו למדים כי וולד הבא לאחר יוצא דופן, אף שפטר את הרחם, מכל מקום אינו מתחייב בפדיון הבן, **מפני שקדמו אחר**, דהיינו יש וולד שנולד לפניו. ובכדי להתחייב בפדיון הבן, צריך להיות בכור, הן לוולדות והן לרחמים.

בכור לנחלה או בכור לוולדות

ג. הט"ז (שם סק"כ) מוסיף בביאור דברי השלחן ערוך, מדוע הנולד לאחר יוצא דופן אינו חייב בפדיון הבן: "מפני שקדמו אחר - אף על גב דאותו אחר לא פטר רחם, מכל מקום כיון שזה הנולד אחריו לא הוה בכור **לנחלה**, דהא לאו ראשית אונו הוא, לא הוי נמי בכור לכהן. דבכור לדבר אחד, דהיינו לרחם ולא לוולדות, לא הוה בכור". הט"ז מחדש חידוש גדול, לפיו בכדי להתחייב בפדיון הבן, צריך להיות בכור **לרחמים** [הראשון שיצא מהרחם בדרך טבעית] ובכור **לנחלה** [דהיינו לדיני ירושה, שמקבל פי שניים משאר אחיו]. חידושו הגדול של הט"ז הוא, שכדי להתחייב בפדיון הבן **צריך הוולד להיות גם בכור לנחלה**, דהיינו בכור לאביו ולא די בכך שהוא בכור לאמו.

רבי צבי פסח פראנק הקשה בשו"ת הר צבי (ח"ג יורה דעה סימן רמט) שדברי הט"ז לכאורה נסתרים מפסק השלחן ערוך (יו"ד סי' שה סע' יז) "אין פדיון הבכור תלוי אלא בפטר רחם, ואם יש לו כמה נשים, ויש לו בכור מכל אחת ואחת, חייב לפדות את כולם", ומשמע כי בכור לאשה **אף שאינו בכור לנחלה** חייב בפדיון הבן: "אלא שעיקר דברי הט"ז תמוהים לי מסעיף י"ז, דאיתא שם שאם יש לו כמה נשים ויש לו בכור מכל אחת ואחת חייב לפדות את כולם. ולפי דברי הט"ז אין חייב לפדות רק את הראשון שהוא בכור לנחלה".

רבי יהודה בכרך (נימוקי הגרי"ב, בכורות, שם) ביאר את דברי הט"ז באופן אחר, שאין כוונתו כפשוטו שפדיון הבן תלוי בבכור **לנחלה**, אלא כוונת הט"ז שהוולד צריך להיות **בן קיימא שראוי להיות בכור לנחלה**: "ואפשר כוונתו דהגם דבכור לרחם ולא לוולדות לא הוה בכור, מכל מקום בענין שיהא היוצא דופן הוא ולד של קיימא ואז נקרא ולד, ולכן הבא אחריו דרך רחם אינו בכור לוולדות". על פי ביאורו של הרב בכרך, כוונת הט"ז בלשונו "בכור לנחלה" היא, כדי להתחייב בפדיון הבן יש צורך בשני תנאים: [א] הוולד יהיה בכור לוולדות - הבר קיימא הראשון שנולד לאשה זו. [ב] בכור לרחמים – הוולד הראשון שיצא דרך פתח הרחם. **ולכן אם נולד נפל יוצא דופן, הבא אחריו חייב בפדיון הבן**, כי וולד זה שנולד אחרי הנפל הוא גם בכור לוולדות [הבן החי הראשון שנולד לאשה זו] וגם בכור לרחמים [הראשון שיצא מהרחם דרך פתח הרחם].

רבי עקיבא אייגר (על השו"ע, שם) הסכים עם מסקנת הגרי"ב וכתב כי לפי דברי הט"ז "אם הוולד בדרך דופן הוא נפל, השני הוא בכור לכהן, דהא הוא גם כן בכור לנחלה, כיון דהראשון נפל". כלומר, מאחר והוולד הראשון היה נפל, נמצא שהבא אחריו הוא בכור לנחלה ולרחמים. ולשיטת הט"ז, בכור לנחלה ולרחמים חייב בפדיון הבן. רעק"א הוסיף וציין: "ועיין בסדרי טהרה (חידוד הלכות, מסכת נדה דף כו)" שכתב: "אמנם בט"ז משמע להדיא כמ"ש לעיל דבנחלה תליא מלתא, ואם הראשון אינו בר קיימא מקרי השני בכור לכולה מלתא, וחייב בה' סלעים".

אולם כפי שכבר הקשה הגרי"ב, דברי הט"ז כפשוטם תמוהים, מה המקור לומר שלהתחייב בפדיון הבן, הוולד צריך להיות גם בכור לנחלה. ולכן בחידושי הרי"ם על השו"ע (יו"ד סי' שה סע' כד) לא הסכים עם הבנתו של הסדרי טהרה, וכתב שלדעתו היא טעות: "ומה שכתב הט"ז דבא אחריו אינו בכור משום דלנחלה נמי לא הוי בכור, תמיהא מילתא, הא הרבה בכורים דלנחלה אינם בכור רק לכהן. אבל עיקר הטעם דצריך להיות בכור **ללידה** ולרחם כדפרש"י שם, וזה פשוט אצלי. רק שראיתי בספר סדרי טהרה במסכת נדה מסופק, דבנפל שיצא דרך דופן כיון דהבא אחריו בכור לנחלה הוא הדין לכהן. **והוא טעות**, נולד מלשון הט"ז שבכאן, ואינו. **דעיקר בלידה תליא מילתא,** ונפל נמי לידה הוא, כדכתיבנא". והיות ופדיון הבן אינו תלוי בנחלה אלא בראשון לוולדות וראשון לרחמים, הרי שוולד שבא אחר נפל שהוא יוצא דופן אינו חייב בפדיון הבן, משום שהנפל הוא הראשון לוולדות.

לסיכום: נחלקו הפוסקים מה הדין כאשר הוולד הראשון שנולד יוצא דופן היה **נפל** [נולד מת] - האם הבא אחריו בלידה טבעית יתחייב בפדיון הבן, או לא.

לדעת רבי עקיבא אייגר, הגר"י בכרך, והסדרי טהרה - השני בכור כי נפל אינו בכור לנחלה.

אולם לדעת החידושי הרי"ם - השני לא בכור, כי הנפל נחשב לבכור לוולדות, ולפיכך הבא אחריו אינו חייב בפדיון הבן.

• • •

חיוב פדיון הבן באשה בעלת שני רחמים - 'בכור לוולדות' - לאשה או לרחם

ד. אמנם בעיקר גדר החיוב בפדיון הבן יש לחקור, האם הוא דין באשה או ברחם.

התורה חייבה לפדות "פטר רחם" הוולד הראשון שפטר את הרחם. ונתבאר לעיל שבכדי להתחייב בפדיון צריך הוולד להיות [א] בכור לרחמים דהיינו מי שיצא ראשון מפתח הרחם. [ב] בכור לוולדות – הוולד הראשון שנולד. ואם כן גם באשה בעלת שני רחמים, היות והוולד שנולד מהרחם השני הוא אינו בכור לוולדות [ראשון לאשה זו], לכך אינו חייב בפדיון הבן. מאידך ניתן לומר כי דין בכור נקבע לפי **הרחם**, כי חיוב פדיון הבן מפורש בתורה בלשון "פטר **רחם**", וכן משמע קצת מלשון השו"ע (יו"ד סי' שה סע' יז) "**אין פדיון הבכור תלוי אלא בפטר רחם**", שגם בכור לוולדות, אינו תלוי באשה או בבעלה אלא רק ברחם. ואשר על כן גם בעלת שני רחמים שילדה מהרחם הראשון ועכשיו יולדת מהרחם השני בן ראשון, בנה **יתחייב בפדיון הבן**, כי בלידה זו [השניה לאמו] הוא **פטר את הרחם השני, וברחם זה הוא גם בכור לרחמים וגם בכור לוולדות** מכיוון שנתהווה ברחם שהוא הראשון שנולד ממנו בן.

מצאתי מקור להבנה זו כי דין בכור נקבע לפי **הרחם** בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן רלט) בנדון "אשה שנתעברה הריון חוץ לרחם בשחלות או בחצוצרות, והפילה ולדה, מה הדין אם נתעברה אחר כך וילדה זכר לענין פדיון הבן דפטר רחם". בתשובתו כתב השבט הלוי: "והנה כבר הרגיש כבוד מעלתו דוודאי כיון דנתהווה תוך השחלה וחצוצרה והוציאו אותו משם, אם כן אין שום מקום להסתפק בפטירת רחם. ובעניותי לא זו שאם הוציאו אותו דרך שם, אם כן לא נגע ברחם כלל, אלא אפילו הוציאו מהשחלה דרך הרחם, ועבר אז דרך הרחם, מכל מקום **כיון שלא נתהווה תוך הרחם אין זה פטר רחם**. דשאני יוצא דופן והבא אחריו, דיוצא דופן **נתהווה ברחם** ויצא דרך דופן". כלומר, גם יוצא דופן שהבא אחריו אינו

בכור, הוא משום שסוף סוף נוצר ו"נתהווה" ברחם, ולכן למרות שיצא דרך הדופן, בגלל הרחם יש לו חשיבות של בכור לוולדות. לפיכך, בהריון מחוץ לרחם אין חיוב פדיון הבן כלל, שהרי לא "נתהווה" **ברחם**.

מדבריו למדתי כי הגדרת 'בכור לוולדות' תלויה רק במה ש"נתהווה" הבכור ברחם. זאת אומרת, בכור לוולדות אינו הוולד הראשון של **האשה**, אלא הוולד הראשון של **רחם האשה.** וההבדל בין 'בכור לרחמים' ובין 'בכור לוולדות' הוא, ש'בכור לרחמים' הוא הוולד הראשון שיוצא **מפתח הרחם**, ואילו 'בכור לוולדות' הוא הוולד הראשון **שהיה ברחם**, ואף שלא יצא מפתח הרחם אלא דרך דופן.

[רבי לוי יצחק הלפרין (שו"ת מעשה חושב ח"ז סימן יז) הביא ראיה לחקירה זו מספיקו של רבא (חולין ע, א) בנדון חיוב בכור בבהמה טהורה: "הדביק שני רחמים [של שתי בהמות], ויצא מזה ונכנס לזה, מהו", וכתב: "ויש להעיר דאי הכי אמאי מוקמינן לה להך איבעיא באופן דחוק כל כך ורחוק עד מאד שהדביק שני רחמים של שתי בהמות ויצא מזה ונכנס לזה, ולא אוקמוה באופן קרוב טפי **בבהמה שיש לה שני רחמים** (שזו מציאות שכבר נזכרה בדברי הפוסקים לגבי טריפות, וכנ"ל באות א) ונתעברה באחד מהם ואחר כך עבר או הועבר העובר לרחמה השני דגם בכהאי גוונא היה אפשר לכאורה להסתפק על כל פנים במקצת הדברים". ואולי הסיבה לכך היא שבזמן חז"ל לא היתה כל אפשרות לדעת **בחיי** הבהמה שיש לה שתי רחמים, ורק לאחר שחיטתה אפשר נודע הדבר, ולכך הסתפקו בזה רק בהלכות טריפות, וצ"ע].

אם כנים הדברים, הרי שאשה בעלת שני רחמים היולדת לידה ראשונה מהרחם השני, הוולד הוא הן 'בכור לוולדות' והן 'בכור לרחמים', שהרי מרחם זה לא נוצרו וולדות כלל עד היום, וחיוב פדיון הבן הוא **'פטר רחם'** ותלוי ברחם שבו נוצר ונתהווה.

[במאמר המוסגר, נזכיר את דבריו של רבי יהונתן אייבשיץ בספרו יערות דבש (חלק ב, דרוש ט) בביאור דברי חז"ל (בבא בתרא קכ, א) שדרשו את הפסוק (שמות ב, א) וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לֵוִי, על עמרם שהחזיר את יוכבד לאחר שגירשה "ואמאי קרו לה בת, אמר רב יהודה בר זבידא, מלמד שנולדו בה סימני נערות, נתעדן הבשר, נתפשטו הקמטין, וחזר היופי למקומו". וכתב היערות דבש שמאחר שחזרה לימי נעוריה, הרי שמשה רבינו שנולד לאחר שעמרם נשאה בשנית, התקדש בקדושת בכור: "ובאמת הכל לטובת משה ולקדושתו כי כתיב (שמות יג) קדש לי כל וכו' פטר כל רחם כי פטר רחם קודש לה', ונאמר בראובן (בראשית מט, ג) כחי וכו' יתר שאת. כי כל פטרי רחם קודש לה', ולבל יחסר גם קדושה זו למשה **חזרה לנעוריה והיתה בתולה כמקדם ונולד ממנה משה והרי הוא פטר רחם קודש לה'**". נמצאנו למדים מדברי המדרש שלאחר שיוכבד חזרה לימי נעוריה ונתחדש רחמה, משה רבינו שנולד ראשון מרחם זה נקרא פטר רחם, ונתקדש בקדושת הבכורה. ואף שאין למדים מדברי אגדה, ציינתי זאת לידיעה בעלמא].

"שני בכורים" - בבכור בהמה ובבכור אדם

ה. גם אם מצד חיוב פדיון הבן נמצא כי לאשה זו יש שני וולדות, אשר לכאורה חייבים בפדיון הבן משום ששניהם בכורים ל'רחמים' ו'לוולדות', יתכן שרק אחד מהם יהיה חייב בפועל בפדיון הבן, כדלהלן.

במשנה במסכת בכורות (פ"ב מ"ו) נאמר בדיני בכור בהמה טהורה: "רחל שלא ביכרה וילדה שני זכרים ויצאו שני ראשיהן כאחת, רבי יוסי הגלילי אומר, שניהן לכהן, שנאמר הזכרים לה' [משמע שנים - רש"י, בכורות יז, ב]. וחכמים אומרים, אי אפשר לצמצם [שיצאו שני ראשיהן כאחד, אלא האחד יצא תחלה ולא ידעינן הי ניהו - רש"י שם], אלא אחד לו ואחד לכהן". מדברי רבי יוסי הגלילי למדנו כי **יש מציאות של**

שני בכורים לבהמה אחת, ולדעת חכמים אי אפשר לצמצם, כלומר, במציאות אין יוצאים שניהם בדיוק באותו זמן, לכך גם בלידת תאומים זכרים בבת אחת אין שני בכורים לכהן.

והנה במשנה בבכורות (פ"א מ"ד) מבואר בדיני פטר חמור: "חמורה שלא ביכרה וילדה שני זכרים - נותן טלה אחד לכהן". ומכאן תמהו בסוגיית הגמרא בבכורות (ט, א) כי משנה זו לא עולה בקנה אחד עם שיטתו של רבי יוסי הגלילי בדין בכור בהמה טהורה: "מאן תנא, **אמר ר' ירמיה, דלא כרבי יוסי הגלילי**, דאי רבי יוסי הגלילי האמר אפשר לצמצם [ומדוע לא חייב לפדות את שני הבכורים]. אמר אביי, אפילו תימא רבי יוסי הגלילי, שאני התם [בבכור בהמה טהורה] דכתיב הזכרים לה', וליגמר מיניה [לפטר חמור], הא מיעט רחמנא הזכרים". ובהמשך: "איכא דאמרי **לימא דלא כרבי יוסי הגלילי**, דאי רבי יוסי הגלילי האמר אפשר לצמצם. אמר אביי, אפילו תימא רבי יוסי הגלילי, שאני התם דכתיב הזכרים לה'".

נמצאנו למדים כי **בבכור בהמה טהורה יש אפשרות של שני בכורים ששניהם קדושים**, לדעת רבי יוסי הגלילי, כמבואר לעיל. ובפטר חמור, נחלקו שתי לשונות בדעת רבי ירמיה, האם רבי יוסי הגלילי חולק בפטר חמור על דברי המשנה וסובר שחמורה שילדה שני זכרים כאחת נותן שני טלאים לכהן, או שגם הוא מודה בפדיון פטר חמור, שאין מציאות של שני בכורים, ודווקא בבכור בהמה טהורה, שנאמר בלשון רבים "הזכרים" שייך שני בכורים. ולדעת אביי, רבי יוסי הגלילי מודה בבכור פטר חמור שאין חיוב של שני בכורים.

ו. ומעתה יש להסתפק האם לדעת רבי יוסי הגלילי שאפשר לצמצם יהיה חיוב של שני בכורים **בבכור אדם** באשה אחת, אם יוולדו לה תאומים זכרים [בכורים] ושניהם יצאו בו זמנית מהרחם.

האור שמח (הלכות ביכורים פי"א פט"ז) נקט שדברי רבי יוסי הגלילי נאמרו רק **בבהמה טהורה**, אבל **באדם** אין דין של שני בכורים ואפילו הוציאו שניהם את ראשיהם מהרחם כאחת, ועל פי זה ביאר מדוע בכור ל'דבר אחד' לא הוי בכור, כי אם היינו אומרים שבכור לידבר אחד' הוא בכור, היתה אפשרות של שני בכורים גם לדעת חכמים שאחד יהיה ראשון לוולדות [יוצא דופן] והבא אחריו ראשון לרחמים [שיצא ראשון דרך פתח הרחם], וזה אינו: "והנראה, דאם נאמר דבכור לדבר אחד הוי בכור, אם כן היוצא דופן בכור לדבר אחד לוולדות, והבא אחריו גם כן בכור משום דהוי בכור לרחמים, ויהיו שני בכורים. וזה אי אפשר, **דבכור אמר רחמנא ולא [שני] בכורים**. אך גבי בהמה סבר רבי יוסי הגלילי (שם יז, א) דכתיב הזכרים לה', שאם יצאו שני ראשים כאחת ששניהן לכהן, אם כן שני בכורים גם כן קדושים, לכן אתי שפיר דיוצא דופן והבא אחריו גם כן שניהם קדושים".

העולה מן הדברים, שאפילו אם מדיני פדיון הבן והגדרת בכור, נמצא שני בנים שנולדו מאשה אחת **ששניהם בכורים** על פי כל ההגדרות והתנאים שנתבארו - וכגון בבעלת שני רחמים, מכל מקום, לדעת האור שמח **"בכור אמר רחמנא ולא שניים"**, וזו גזירת הכתוב שיש לאשה רק בכור אחד ולא שניים.

ואולי גם בדברי האור שמח נוכל לומר שבאשה בעלת שני רחמים כל רחם נדון בנפרד, והמיעוט "בכור אמר רחמנא ולא שניים" הוא **שמרחם אחד** לא שייך שני בכורים, אבל **משני רחמים** אולי כן יהיו שני בכורים, וצ"ע.

ברם דברי האור שמח לכאורה נסתרים מסוגיית הגמרא במנחות (לז, א) "בעא מיניה פלימו מרבי, מי שיש לו שני ראשים באיזה מהן מניח תפילין, אמר ליה, או קום גלי או קבל עלך שמתא [דאחוכי חייכת בי]. אדהכי אתא ההוא גברא, אמר ליה, איתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי, כמה בעינן למיתב לכהן. אתא ההוא סבא תנא ליה: חייב ליתן לו י' סלעים" ופירש רש"י: "דחד בכור הוא ואית ליה תרי רישי וחשיב כתרין ואף על גב דיולדת תאומים לא יהיב אלא ה' סלעים כדאמרינן בפרק יש בכור לנחלה (בכורות מח) אפילו הכי התם הוא משום דאי אפשר לצמצם אבל הכא חד הוא ואפשר לצמצם שיצאו

כאחד **והוי שניהם פטר רחם**". מתבאר מדברי רש"י שאם היה אפשר לצמצם, הרי שבלידת תאומים **שניהם** היו חייבים בפדיון הבן, ואם כן נמצא שלדברי רבי יוסי הגלילי שאפשר לצמצם בבכור אדם, יכולים להיות שני בכורים ושניהם חייבים בפדיון הבן, שלא כדברי האור שמח, וצ"ע.

• • •

"כל יתר כנטול דמי"

ז. המושכל הראשון בסוגיא דידן הוא, שהוולד **הראשון** שנולד לאשה בעלת שני רחמים **ודאי חייב בפדיון הבן.** והשאלה היא רק על הוולד **השני -** האם חייב בפדיון הבן בגלל שנולד ראשון מהרחם השני, או לא.

ונראה לדון בנושא זה מכיוון חדש, ולענ"ד יתכן **שאשה** בעלת שני רחמים **כלל לא חייבת בפדיון הבן,** ואפרש את שיחתי.

במסכת חולין (נח, ב) מובא: "תנן התם, בהמה בעלת חמש רגלים, או שאין לה אלא שלש, הרי זה מום. אמר רב הונא, לא שנו אלא שחסר ויתר ביד [ברגליה הקדמיות], אבל חסר ויתר ברגל [רגליה האחוריות של הבהמה] - טריפה נמי הויא, מאי טעמא - **כל יתר כנטול דמי**" .

רש"י והרמב"ן נחלקו בביאור דברי הגמרא "כל יתר כנטול דמי". רש"י פירש: "כנטול דמי, יתר אחד כחסר אחד, והויא כבעלת רגל אחד, וטריפה, דהויא כשמוטת ירך בבהמה". פירושו של הכלל "**כל יתר כנטול דמי**" הוא, שכל איבר 'מיותר' בבהמה, יש לראותו כאילו ניטל איבר אחר כנגדו. אם יש לבהמה חמש רגלים, בגלל הרגל המיותרת, יש להחשיב את הבהמה כבעלת שלוש רגלים, ובשל כך היא טריפה [כי זה נחשב **שחסר** לה איבר].

אולם הרמב"ן (שם) הקשה על רש"י, שלדבריו היה צריך לומר "כל יתר **כחסר** דמי". ולכן פירש את דברי הגמרא "כל יתר **כנטול**", שהכוונה שהאיבר המיותר נחשב כ"**נטול**", ובהמה שיש לה חמש רגלים נחשבת כאילו יש לה ארבע רגליים. והטעם שהיא טריפה הוא בגלל שרואים כאילו **נטלו** את הרגל החמישית ממקומה, וזה לשונו: "נראה לי דכנטול ממקום שהוא יתר קאמר, ולא כנטול כל אותו האבר קאמר. לפיכך בהמה שנמצאת יתירה רגל למטה מן הארכובה וממקום צומת הגידין, כשרה, כאילו נחתכה שם באותו מקום. ומדאמרינן כנטול דמי, ולא אמרינן כחסר דמי, שמע מינה כנטול בידי אדם קאמר. לפיכך בהמה שנמצאו בה שני טחולים סמוכים בסומכייהו, רואים אותם כאילו נטלו ונקבו באותו מקום. וכן שני כבדים שנמצאו מחוברים בכזית, שהוא במקום מרה או במקום שהיא חיה, רואים אותו כאלו ניטל מאותו מקום וטריפה, וכגון דא צריכה רבה. ורש"י ז"ל כתב כנטול דמי, הותיר אחת כחסר אחת והוי כבעל רגל אחת וטריפה דהויא כשמוטת ירך בבהמה, ואין לשונו בכאן מכוון אצלי, דלאו **כחסר** קאמרינן אלא **כנטול** קאמרינן".

נמצא מעתה, כי לפי פירושו של רש"י, אשה שיש לה שני רחמים - רחם אחד יותר מהמצוי [**כל "יתר"**], היא כמי שאין לה רחם כלל [**"כנטול דמי"**], ומחוסרת רחם **לא מתחייבת כלל בפדיון הבן, גם לא בלידתה הראשונה.**

ואילו לשיטת הרמב"ן, כאשר יש לאשה שני רחמים, דנים אשה זו כמי שיש לה **רחם אחד בלבד,** ואין לומר ששני הרחמים כאילו אינם, כשיטתו של רש"י, אלא **רק הרחם המיותר** הרי הוא **כניטל**. ואם כן רחם אחד חייב בפדיון הבן, והרחם השני "כמי שאינו", ופטור מפדיון הבן.

אלא שהשאלה היא לדעת הרמב"ן איזה רחם הוא המקורי והראשון, ואיזהו ה'מיותר' אשר עליו נאמר שהוא "כנטול דמי". ונראה שאם ברור לרופאים שיש רחם אחד שנמצא במקומו, והשני ניכר שהוא

'תוספת', יתכן שהרחם השני הוא ה'יתר' שעליו נאמר "כנטול דמי". אבל אם לא ניתן לקבוע זאת בבדיקה רפואית, ושני הרחמים נראים כשווים, אזי לא נוכל לומר על אחד מהרחמים שהוא ה'יתר', ובמקרה זה יתכן ונצטרך לפדות את שני הבכורים הנולדים משני הרחמים מספק, ללא ברכה, וצ"ע.

אציין מציאה גדולה שמצאתי בהגהות כנסת הגדולה על הטור (יו"ד ריש סימן מה), שדן האם בהמה שיש לה שתי אמהות [רחמים] היא טריפה, ותלה זאת גם במחלוקת רש"י והרשב"א [שסובר כדעת הרמב"ן] - האם בהמה זו היא כמי שאין לה רחם כלל. הנה כי כן מתבאר בדברי הפוסקים שדנו בסוגיית **בהמה** בעלת שני רחמים מההלכה של "כל יתר כנטול דמי", ועל כן נראה כי גם **באשה** בעלת שני רחמים יש לדון מהלכה זו.

חילוק בין רחם כפול לבין רחם דו קרני

ח. לעיל [**בפתיחה**], נתבארו כי יש שלושה סוגי רחמים:

'רחם עם מחיצה' ((Septated uterus) – רחם אחד שמופרד עם מחיצה לכל ארכו, כולל צוואר הרחם ותעלת הלידה.

'רחם כפול' (Uterus didelphys- שני החלקים לא התחברו כלל ונשארו כשתי מערכות נפרדות לחלוטין של הרחם, שלכל אחד מהם יש בנפרד צוואר רחם ותעלת לידה.

'רחם דו קרני' Bicornuate uterus)) **-** רחם שיש בו צוואר אחד ותעלת לידה אחת, אך חלל הרחם מתפצל לשני חלקים כעין שתי קרניים.

והנה בהמשך הסוגיא בחולין (שם) מובא: "העיד נתן בר שילא רב טבחיא דציפורי לפני רבי, על שני בני מעים היוצאים מן הבהמה כאחד שהיא טרפה, וכנגדן בעוף כשרה. במה דברים אמורים, שיוצאים בשני מקומות [סמוכין זה לזה, רש"י], אבל יוצאים במקום אחד וכלים עד כאצבע [וחוזרים ומתחברים בתוך רוחב אצבע, רש"י] - כשרה". ומבואר ששני בני המעיים נחשבים כשני איברים נפרדים, ובשל כך אחד מהם דינו 'כנטול דמי', רק כאשר איברים אלו **נפרדים לגמרי.** אבל אם בחלק, אפילו קטן, הם משותפים כאחד, כדוגמת בני מעיים המחוברים בסופם לכל הפחות ברוחב אצבע, אין זה נחשב כאיבר נוסף שהוא כנטול דמי.

לפי זה, החידוש לדון בשני הרחמים מההלכה של **"כל יתר כנטול דמי"** נכון רק **ב'רחם כפול' -** ששני החלקים לא התחברו כלל ולפנינו שתי מערכות נפרדות לחלוטין של הרחם, עם צוואר רחם ותעלת לידה נפרדים. אבל **ב'רחם דו קרני' -** שבחללו מחיצה המפצלת אותו לשני חלקים כעין שתי קרניים, אבל בסופו הוא מחובר לצוואר אחד ותעלת לידה אחת, לא נאמר דין "כל יתר כנטול דמי". כמו כן, אם שני החלקים מוגדרים כאיבר אחד, הרי שאין להסתפק כלל בפדיון הבן, ורק בלידה הראשונה תתחייב בפדיון הבן. והלידה השניה אף שהיא מחלקו האחר של הרחם, מכל מקום אין זה מוגדר כרחם נפרד. ויש להסתפק מה הדין **ברחם עם מחיצה**, האם נגדיר אותו כשני איברים מקבילים, או שמא כאיבר אחד מחולק לשניים, וצ"ע.

סוף דבר

ט. בספר נשמת אברהם (יו"ד סי' קצו סע' ו ס"ק ד) דן בשאלה: "אשה עם מערכת לידה כפולה, דהיינו **מחיצה שמחלקת** את הרחם ואת הנרתיק לשני חלקים, שהולידה בן מחלק הימני של רחמה, וכעת הולידה בן מחלק השמאלי של רחמה - האם הבן השני גם זקוק לפדיון, כיון שהוא גם פטר את רחמה,

או לא". לאחר שנשא ונתן בחלק מהמקורות שהובאו לעיל, כתב: "**אין הבן השני חייב בפדיון,** כי אינו בכור לא לנחלה ולא לוולדות. ולכאורה זה מדויק בלשון מרן (יו"ד סי' שה סע' א) שכותב מצות עשה לפדות כל איש מישראל בנו שהוא **בכור לאמו**, ולא כתב שהוא **פטר רחם אמו**. וכתב לי הגרא"י וולדינברג, והנה מצטרף אנכי למסקנתו [על פי הט"ז] לומר **שהבן השני פטור מפדיון**, כי איננו בכור לא לאמו ולא לנחלה. והוסיף הגאון, ועל כל זה **לא הוזכר מזה כלל וכלל בספרי ההלכה מאז ממקדם ועד כה**".

אכן, מפשטות דבריו נראה כי הוא דן ברחם אחד שיש בו חלל ומחיצה, ולא ברחם כפול [דהיינו שני רחמים צמודים]. ויתכן שברחם כפול מסוג שכזה גם לדעתו הדין שונה, וצ"ע.

גם לדעת רבי לוי יצחק הלפרין בשו"ת מעשה חושב (חלק ז סימן יז) הוולד מהרחם השני פטור מפדיון הבן: "אמנם למעשה נראה ברור דבנדון דידן שכבר הרתה האשה בעלת הרחם הכפול בעבר בוולד [זכר או נקבה] שהוא שלה לכל דבר ומתייחס אחריה וילדה אותו, הרי הבא אחריו אפי' מן הרחם השני לאו בכור הוא כלל". הרב הלפרין הסביר מדוע יש לדון רחם זה כרחם אחד: "דמן הסברא נראה בבירור דאין מקום להחשיב לענין פדיון הבן שני רחמים של אשה אחת כשני רחמים נפרדים אלא דינם לענין זה כרחם אחד מחולק וממילא הרי באמת הן הראשון והן השני נתעברו ברחם אחד".

אולם לפי המבואר לעיל, נראה שיש להבדיל בין **'רחם כפול'** ובין **'רחם דו קרני'**.

'רחם דו קרני' - על פי דברי הגמרא בחולין נדון **כאיבר אחד**, ופשוט שהבן הנולד מהרחם השני, לא חייב בפדיון הבן.

אולם **'רחם כפול' -** נחשב **כשני איברים נפרדים**, ומאחר שנתבאר שחיוב פדיון הבן תלוי ביצירה וההתהוות ברחם, יש לכל אחד מהרחמים בכור ה"פוטר" אותו, ולכן הבן הנולד ראשון מהרחם השני, חייב בפדיון.

ברם לדעת האור שמח ש**"בכור אמר רחמנא ולא שניים"**, זוהי גזירת הכתוב שאפילו אם מדיני פדיון הבן והגדרת בכור, נמצא שני בנים שנולדו מאשה אחת **ששניהם בכורים**, אין חיוב פדיון הבן.

אכן, לענ"ד יש לדון ב'רחם כפול' מההלכה **"כל יתר כנטול דמי"**, ובשני איברים נפרדים - לדעת רש"י **הרחם המיותר** הרי הוא **כניטל** והאשה כמי שאין לה רחם כלל, ומחוסרת רחם **לא מתחייבת כלל בפדיון הבן, גם לא בלידתה הראשונה.** ולדעת הרמב"ן - **הרחם המיותר** הרי הוא **כניטל**. ויש לאשה זו **רחם אחד בלבד** שחייב בפדיון הבן, והרחם השני "כמי שאינו", ופטור מפדיון הבן. ובמקרה זה, אם ברור לרופאים שיש רחם אחד שנמצא במקומו, והשני ניכר שהוא 'תוספת', יתכן שהרחם השני הוא ה'יתר' שעליו נאמר "כנטול דמי". אבל אם לא ניתן לקבוע זאת בבדיקה רפואית, ושני הרחמים נראים כשווים, ואין אחד מהרחמים שנחשב ה'יתר', ואז יתכן שיש לפדות את שני הבכורים הנולדים משני הרחמים מספק, ללא ברכה, וצ"ע.

• • •

בפתיחת הדברים הוזכרה השאלה האם יש חיוב פדיון לבן הראשון שנולד לאחר השתלת רחם. והנה לעיל [**אות ד**] נתבאר כי אשה בעלת שני רחמים היולדת לידה ראשונה מהרחם השני, הוולד הוא הן 'בכור לוולדות' והן 'בכור לרחמים', שהרי מרחם זה לא נוצרו וולדות כלל עד היום, וחיוב פדיון הבן הוא **'פטר רחם'** ותלוי ברחם שבו נוצר ונתהווה. לפי זה יתכן שגם אשה שילדה בעבר מרחם אחד, וניטל רחמה, וכעת עברה השתלת רחם ומרחם זה היא עדיין לא ילדה, הוולד הראשון מרחם זה יהיה חייב בפדיון הבן, שכן וולד זה הוא בכור לוולדות ובכור לרחמים מרחם זה, שהרי מרחם זה זוהי לידתה הראשונה והוולד יהיה חייב בפדיון הבן, וצ"ע.